

Iskolai testi fenyítés reprezentációja a Horthy-korszak bulvársajtójában

FRANK TAMÁS

Bevezetés

A dualizmus kori nevelés- és oktatáspolitikai időszakában a gyermektanulmányi mozgalom és a reformpedagógia recepciója jelentős sikereket ért el a pedagógiai koncepciók között. Hatásuk megmutatkozott a praxispedagógia színterén a gyermekekhez való viszony megváltozásában, hiszen a korábban még elfogadott pedagógiai célzatú iskolai testi fenyítés egyre kevésbé vált támogatottá.

Az I. világháborút követően megjelent a traumatizálttá vált társadalom rendpártisága, nemzeti és jellemnevelési paradigmája, melynek egyik központi eleme a fegyelem, a fegyelmezettség, továbbá az individuum visszaszorítása volt.

A háború utáni időszak domináns tömegkommunikációs médiuma továbbra is a nyomtatott sajtó maradt: napi- és hetilapok, periodikák, bulvárlapok, élclapok. Az I. világháborút követően – a forradalmi hullámverés következtében – rövid időre csökkent a lapok száma, politikai cenzúra működött, melyet Bethlen István 1921 decemberében eltörölt. A konszolidáció időszakában ismét a lapkiadás expanzióját látjuk, annak ellenére, hogy az újságkiadást bürokratikus eszközökkel megnehezítették. A politika aktorainak egyik fő törekvése a lapkiadás volt, hiszen a sajtó véleményformáló és politikai ereje a vizsgált korszakban is vitathatatlan.

Kutatásunk során a praxispedagógia egyik neuralgikus területére, a testi fenyíték iskolai alkalmazására voltunk kíváncsiak a bulvársajtó tükrében. Hogyan és miként jelent meg a pedagógusok által alkalmazott iskolai testi fenyítés a különböző orgánumban? Milyen nevelési elv állt a háttérben, illetve az exponált cikkek milyen narratívát közvetítettek az olvasók számára.

A kutatás időbeli kereteként a Horthy-korszak sajtócenzúra által kevésbé preszcionált időszakát határoztuk meg: 1921–1940. A kutatás forráskeretét az időszak domináns bulvárlapjai adják. A feltárt cikkek nem tükrözik a korszak pedagógusainak általános véleményét, de a szövegek implicit tartalmának segítségével felsejlik a pedagógiai korrajz, illetve láthatóvá válik már ilyen rövid távon is a pedagógiai kultúra változása, a nevelési elvek attribútumainak módosulása.

Tanulmányunkban először röviden vázoljuk az időszak – újságolvasás alapját jelentő – iskolai alfabetizációs törekvéseit. Ezt követően bemutatjuk a századforduló óta eltelt időszak neveléstudományi paradigmaváltásának néhány elemét, amely hatást gyakorolt a gyermekszemléletre, az oktató-nevelőmunka módszertanára. Ezt követően a neveléstankönyvek testi fenyítéssel kapcsolatos álláspontjait villantjuk fel. Egy nagyobb lélegzetvétel erejéig áttekintjük az időszak sajtóéletét, a sajtópolitikát, a lapkiadást a számok tükrében. A sajtótörténeti egységet a bulvárlapok jellemzésével zárjuk. Az elméleti részt a kutatásmetodológiai előzmények vázolásával fejezzük be. Tanulmányunk második részében bemutatjuk az empirikus kutatás eredményeit.

Alfabetizációs törekvések

Az Eötvös-féle népiskolai törvény és az azt követő oktatási szabályzók hatására folyamatosan emelkedett az iskolába járó gyermekek száma, mely hatással volt az alfabetizációra. Az oktatás expanziója révén az I. világháborút követően az írni-olvasni tudók aránya tovább javult: az 1920-as években az analfabéták aránya több, mint 10% volt, 1930-ban országosan 9%-ra csökkent,¹ 1936/37-re 7% körül volt a hatéven felüli analfabéták aránya.² A kedvező tendencia ellenére a fő probléma továbbra is az írni-olvasni tudók területi elhelyezkedésének aránytalansága volt.³ Ezt kompenzálendő, a Klebelsberg Kunó által kezdeményezett iskolaépítési törvény egyik fókuszja a tanyai területek lettek,⁴ illetve Budapesten az iskolabővítések révén kívánták javítani a tanár–diák arányt és ezzel az oktatási hatékonyságot.⁵ A tanítóság szakmai sikerességét alapvetően meghatározza az osztálylétszám, amely igen nagy eltéréseket mutatott az új hazában. A Horthy-korszakban az országos átlag 49 diák/tanító volt, de az egytanítós tanyai iskolákban előfordult, hogy a tanító 100–120 diákot oktatott egyszerre egy tanteremben. Még árnyaltabbá válik a kép, és mutatja a tanítók leterheltségének nagyságát, hogy 1939-ben az elemi népiskolák 41,7%-ában csak egy tanító oktatott! Amennyiben az egy- és kéttanítós intézményeket vizsgáljuk, akkor az összes elemi közel 70%-ában csak egy vagy két tanító gondoskodott az elemi írás-olvasás-számolás tanításáról.⁶

Paradigmaváltás a századfordulón

A professzionalizáció lényegi eleme, hogy a szaktudás átadásának technikai lépései, a tananyagtartalom, illetve a képzés folyamata kanonizált legyen. A tanítói szakmá-sodás folyamata a 19–20. század fordulójára befejeződött, kialakult az az intézményi struktúra, amely biztosította a tanítói utánpótlást.⁷ A herbarti pedagógia mellett a 19. század harmadik harmadától kezdődően egyre intenzívebb formában zajlott a reformpedagógiai törekvések recepciója a hazai oktatási diskurzusban, amelynek következtében a századfordulót követően a nevelési elvek tekintetében, az oktatás módszertanában változások történtek. Ennek generátora a Montessori-pedagógia és a gyermektanulmányozási mozgalom.⁸ Ezekhez kapcsolódóan a századfordulót követő másfél évtizedben felgyorsult a tanítóképzők oktatási módszertanának bővülése, hiszen társadalmi és politikai igényként jelent meg a bővülő közismereti műveltséganyag beépítése a tanítói tudástárba, továbbá a szakmai-pedagógiai felkészítés szükségessége és a gyakorlati képzés növelésének igénye is fontossá vált.⁹

¹ BENISCH 1933

² ROMSICS 2010

³ SZABÓ 2008

⁴ THIRRING 1934

⁵ MANN 2002

⁶ MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 1939

⁷ NÉMETH 2014

⁸ SZABOLCS 2002

⁹ KELEMEN 2007

Ebben az innovatív szakmai térben okozott törést az I. világháború és a lezárását követő trauma. A vesztes háború utáni gazdasági-társadalmi sokk érzékenyen érintette az oktató-nevelő munka irányát, módszertanát, hiszen a kultúrfölény megjelenése, majd a revíziós politika térhódítása a nevelési-oktatási eszmék és gyakorlati ismeretek tekintetében is más kompetenciák fejlesztését kívánta meg a szakpedagógusoktól.

Neveléstankönyvek testi fenyítés-képe

A kutatásunk tárgyává tett iskolai testi fenyítések jelenléte és megítélése szorosan összefügg az adott korszak gyermekképével. A társadalmi rendszer immanens részeként az oktatás nem vonhatja ki magát a normaközvetítésből, sőt normaképző, de nem az egyetlen nevelő¹⁰ – említi Imre Sándor a *Neveléstan* című tanítói vezérfüggvényében. Egy-egy időszak neveléstankönyvei hűen tükrözik a társadalmi közmegegyezést, legyen az akár a testi fenyítés témaköre.

A 19. század második felének magyar neveléstankönyveinek érintett témájú vizsgálata – annak ellenére, hogy a gyermekszemlélet jelentős változáson esett át a felvilágosodás kezdetétől – egyértelműen mutatja a hazai tanítói tankönyvek belső ellentmondásait, illetve majd mindegyike támogatja az iskolai testi fenyíték alkalmazását.¹¹

Joggal vélelmezhetjük, hogy a századfordulóra és azt követően – a pszichológia, a neveléslélektan fejlődése révén – a reformpedagógia és a gyermektanulmányi mozgalom hatására megszűnt a testi fenyíték a hazai neveléstani tankönyvekben.

Joó István református egyházkerületi gimnáziumi felügyelő neveléstani könyve elismeri a testi fenyíték elrettentő erejét. Véleménye szerint a tanítónak a fegyelem fenntartása elsődleges kell, hogy legyen, melynek érdekében minden eszközt meg kell ragadnia.¹²

Hasonló szellemben fogalmazott Ember Károly tanítóintézeti tanár és később igazgató. A neveléstani könyvében a testi büntetéssel kapcsolatos témakörben a tanítójelölteket a gyermeki lélek, a pszichikum megismerésére ösztönzi, viszont egyértelművé teszi: törvényileg nem tiltott a fenyíték alkalmazása. Továbbá párhuzamba állította a régmúlt fegyelmezési eszközét, a botot, az 1897-es évek nevelési paradigmájával: „*ma már tudományon alapuló művészet a fegyelem*” fenntartása.¹³

Hübner és Sáfrány neveléstankönyvei kerülnek a konkrét kifejtést, megmaradnak a herbarti pedagógia elméleténél.¹⁴ Ezzel szemben Pálinkás Béla tankönyve annyiban fogalmaz konkrétabban a testi fenyítéssel kapcsolatban, hogy „a büntetésnek ezt a nemét, amennyire csak lehet, kerülje el a tanító.”¹⁵ Miként Weszely Ödön az 1910-ben kiadott *Népiskolai neveléstan* című munkájában vázolta a – herbarti pedagógiára támaszkodva – a fegyelmezés lehetőségeit. Konkrét szakmai javaslata: „tanító sohase alkalmazzon testi büntetést”.¹⁶ A már korábban is idézett Imre Sán-

¹⁰ IMRE 1928

¹¹ PUKÁNSZKY 2002, 2015

¹² JOÓ 1894

¹³ EMBER 1897, 90. p.

¹⁴ HÜBNER 1906; SÁFRÁNY 1906

¹⁵ PÁLINKÁS 1907, 86. p.

¹⁶ WESZELY 1910, 26. p.

dor, a *Neveléstan* című összegző művében a tanító szempontjából fogalmazza meg a sikeres munka feltételeként a *testi erő*, az értelmi fejlettség, a tudás, az akaraterő meglétét. A büntetés alkalmazása ne a nevelő kénye kedve szerint történjen, hanem kiszámíthatóan, „a büntetés ne legyen megalázó”.¹⁷

A felekezeti tanítóképző intézmények oktatási anyagában is szerepelt a testi fenyíték, de a pesti evangélikus gimnáziumban már 1831-től tilos volt az alkalmazása. Ezen tiltó szabályozás leginkább a túlzásba vitt testi fenyítés visszafogására szolgált.¹⁸ A pedagógiai felfogás változását jól mutatja, hogy a felekezeti iskolafenntartók, köztük az evangélikus tanítóképzők tanrendjében, gyakorlati tanításában is érezhetőbbé vált a gyermektanulmányi mozgalom hatása, mely szemlélet a legkevésbé támogatta a pedagógiai célzatú testi fenyíték alkalmazását.¹⁹

Az iskolai testi fenyíték szabályozása országoként eltérő: Boreczky Ágnes²⁰ tanulmányából egyértelműen kiderül, hogy a századfordulóra Európa legtöbb országában már szigorúan tiltották az iskolai testi fenyítés alkalmazását. Legkorábban Lengyelországban törölték el, majd – a teljesség igénye nélkül – Hollandiában, Olaszországban, Ausztriában, Franciaországban. Hazánkban az eötvösi szemlélet törölte el a testi fenyíték alkalmazását, de törvénybe foglalva nem lett.

Sajtóélet és sajtópolitika

Az újságírás és -szerkesztés tömeghatalmi mivolta már a XIX. század elején egyértelművé vált, és a századfordulóra már a politika ágenseinek legfontosabb célkitűzései között szerepelt a saját napi- vagy hetilap indítása. A századfordulón is egyértelmű jelek mutattak arra, hogy a politikai elvárásoknak megfelelő újságírás a kívánalom,²¹ de csak az I. világháború hajnalán, 1914-ben fogadták el – a háborús helyzetre hivatkozva átmeneti jelleggel – a sajtókorlátozó intézkedéseket. A háborús kormányok és az utána következő forradalmi hullámok már alapvetésként fogalmazták meg a politikailag hű újságírás szükségességét. 1921 decemberében Bethlen eltörölte az előzetes sajtócenzúrát.²² Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a sajtótörvény lehetővé tette a lapkiadás represszióját: az 1920-as évek közepén 110 lapindítási kérelmet utasítottak el,²³ valamint 1921–31 között közel 50 lapot szüntettek meg.²⁴ Ettől függetlenül az 1920-as évektől a '30-as évek közepéig viszonylagos sajtónyugalom jellemezte az országot. A lapok egyértelműen jelezték, melyik politikai oldal, politikai ideológia mentén identifikálják magukat, így olvasóikat is ennek szellemében tájékoztatták a történésekről. Bethlen lemondása után a sajtókorlátozó, diszkriminációs intézkedések egyre erőteljesebbé váltak. Gömbösnek és az őt követő kormányoknak komoly lehetőségei voltak a sajtó befolyásolására. Ebbe a sorba

¹⁷ IMRE 1928, 79. p.

¹⁸ MIKONYA 2002b

¹⁹ GOMBOS 2002, MIKONYA 2002a

²⁰ BORECZKY 1999

²¹ JÁSZI 1905

²² BUZINKAY 2016

²³ BUZINKAY 2016

²⁴ SIPOS 2012

illettek a kormányt támogató lapok számára nyújtott állami dotációk. Továbbá a sajtóéletet jelentősen befolyásoló intézkedés volt az 1938-ban felállított sajtókamara is, valamint az ahhoz kapcsolódó végrehajtási utasítás, mely a fajvédők tetszését volt hivatott elnyerni. 1939. szeptember 1-én újabb sajtókorlátozás lépett életbe, majd 1940. augusztus 28-án ténylegesen bevezették a cenzúrát.²⁵

Mint ahogy Motkó Géza írja az 1930-as évek sajtóviszonyairól: „...mihelyt valamely lap valamely párt szolgálatába áll, minden jót és szépet csak saját pártjáról ismer el, viszont minden rosszat és csúfságot a többi párt nyakába varr.”²⁶ A sajtóról, a sajtó feladatáról alkotott korábbi romantikus kép – amely szerint az újságírás feladata az olvasók nevelése – a két világháború közötti időszakra végleg eltűnni látszott.

Sajtóstatistika

Az I. világháború alatt és közvetlenül utána érezhetően visszaesett a lapkiadás. A bethleni konszolidáció éveitől kezdődően viszont ismét növekedésnek indult, és „1922-től csaknem ugyanannyi új kötet cím és napilap vagy periodika jelent meg, mint a történeti hazában.”²⁷ Az ismételt sajtókonjunktúra egyértelműen jelzi, hogy a különböző orgánumok olvasása a lakosság egyre szélesebb körében napi létszükségletté vált. A legnagyobb példányszámot elérő újságok több százezres olvasótáborral rendelkeztek, így véleményformáló szerepük vitathatatlan.²⁸ „Az időszaki sajtótermékek – hírlapok, folyóiratok – némelyike ma valósággal nagyhatalom, a közvélemény irányítója. Azzá teszi sokoldalúsága, olcsósága, alkalmazkodni képesége” – fogalmazta meg Elekes Dezső²⁹ az első hazai időszaki sajtótermékek statisztikájával foglalkozó elemzésében. Mint tudjuk, a tömegsajtó megjelenését és elterjedését éppen az újságírói egyéniség eltűnésével, háttérbeszorulásával szokás összekapcsolni, mely az újságírók és munkájuk uniformizálásával függ össze.

A sajtóstatistikai adatok jelentős konjunktúrát mutatnak: 1926-ban 934 (Budapest 618), 1930-ban 1230, 1934-ben 1477 és 1938-ban 1934 (Budapest 1243)³⁰ időszaki sajtótermék jelent meg Magyarországon.

Az 1926-ban elvégzett első országos sajtóstatistikai felmérés szerint a lapok 21,7%-a (203) politikai újság volt, és ebből a politikai orientáció szerinti megoszlás a következőképpen alakult: egységpártiak: 29,6% (60 lap), kormánytámogató: 23,6% (48 lap), fajvédő: 2,5% (5 lap), liberális és demokrata: 10,8% (22), szociáldemokrata: 1,5% (3), párton kívüli: 25% (52 lap), egyéb: 6,4%.³¹ Már Bethlen miniszterelnökségének tíz éve alatt megfigyelhető az egységpárti lapok dominanciájának növekedése, de Gömbös Gyula és az őt követő kormányok sajtópolitikája révén a növekedés kirívóvá vált. Dotációval segítették a vidéki, főleg egységpárti politikai narratívát kommunikáló lapkiadást. A lapszámbővülés ellenére a legnépszerűbbek

²⁵ BUZINKAY 2001

²⁶ MOTKÓ 1930, 293. p.

²⁷ UJVÁRY 2012, 68. p.

²⁸ LIPTÁK 1997

²⁹ ELEKES 1927, 251. p.

³⁰ ELEKES 1939

³¹ ELEKES 1927

nem kormánypárti támogatásúak voltak. Egy másik tendencia is megfigyelhető a vizsgált időszakban: a kormányzati nyomásgyakorlás eredményeképpen a politikai lapok aránya folyamatos csökkenést mutat, hiszen 21,8%-ról 1938-ra 18%-ra csökkent.³²

Bulvárlapok a vizsgált időszakban

A már korábban is idézett Motkó Géza szerint „a bulvársajtót a magasabb színvonalú sajtótól talán az különbözteti meg a legélesebben, hogy nem vezet, nem nevel, hanem alkalmazkodik”³³ az olvasói igényekhez. A szerző szerint a bulvár úgy viselkedik, mint egy szellemi narkotikum: új híveket toboroz és láncol magához. A külön kategóriát képviselő bulvársajtó vagy szenzációsajtó új szempontot jelenített meg a lapkiadók között: a gyorsan reagáló, hírérzékeny, az eladhatóságot, a példányszám fontosságát mindenek felett képviselő újságíróét, szerkesztőségét, laptulajdonosét. A politikai és az értelmiségi elit hűvös távolságtartással viseltetett az új típusú lapokkal szemben. Mint ahogy Biró Lajos a korszak első sajtóteoretikusa írja: „A tudóst és az esztétát elveszíti, a népet megnyeri.”³⁴ Ettől függetlenül a példányszámok egyértelműen jelezték, igény van rájuk.

Az 1910-ben elindított *Az Est* alapjaiban formálta át a bulvárújságírást Magyarországon. A tulajdonos-főszerkesztő Miklós Andor nagy hangsúlyt fektetett a hatékony hírszerkesztői munkára, külön telefonos és gépíró csapatot alkalmazott a beérkező hírek gyors feldolgozására. A lapkiadást újszerű marketinggel támogatta: az újság címlapjának tipográfiáját Falus Elek iparművész tervezte. A szerkesztőség szakmailag jól elkülönülő rovatokból állt, amelynek vezetői a kor újságírókrémjét képviselték: Fényes László, Kéri Pál, vagy az irodalmi vonulatból: Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Móricz Zsigmond. A szélesebb néprétegek számára is könnyen fogyasztható lap hatalmas sikereket ért el, és ezáltal megkerülhetetlen tényezővé vált: az I. világháború alatti félmillió példányszámával kiemelkedett a lapok tengeréből, a külföldi lapok gyakran referenciaként hivatkoztak rá. A laptulajdonos halálát követő években (1933–35) is 150 ezres példányszámot produkált.³⁵ Az orgánium a harmincas évek második felében folyamatosan veszített eredeti bulvárstílusából.

Az 1915 decemberében indított *8 Órai Újság*³⁶ kimondottan *Az Est* konkurenciájának szánták. A harmincas években a *Budapesti Hirlap* délutáni párjaként – bulvárjellegét ugyan megtartva – Bethlen személyes támogatását élvezve a volt miniszterelnök irányvonalát követte. Éppen ezért gyakran Bethlen „házibulvárjának” is nevezték a lapot.

Az Esti Újság (1938–1944) Gömbös Gyula politikáját követve lett a Függetlenség bulvár-párja. A *Friss Újság* (1897–1944) szenzációhajhász stílusával a korszak egyszerű átlagemberének bulvárhírek iránti igényeit elégítette ki.³⁷ A *Kis Újság*

³² ELEKES 1939

³³ MOTKÓ 1930, 295. p.

³⁴ BIRÓ 1908, 257. p.

³⁵ ARCANUM DIGITÁLIS TUDOMÁNYTÁR

³⁶ Az orgániumok címét, tartalmait az eredeti, a kor helyesírási szabályai szerint közöljük.

³⁷ ARCANUM DIGITÁLIS TUDOMÁNYTÁR

(1896–1952) hosszú pályafutása során a szenzációra éhes olvasóközönségnek szólt. A vidéki lapolvasók egyik kedvenc orgánusaként fontos szerepet töltött be a vidék tájékoztatásban.

Kutatásmetodológiai előzmények

A nevelés- és pedagógiatörténeti kutatások egyik területe a pedagógiai szaksajtókutatás, amely az elmúlt években a forrásfeldolgozás terén jelentős előrelépést tett. Kiemelkednek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos lapjának feltárásai: a Néptanítók Lapja kutatásai,³⁸ illetve további pedagógiai szaksajtókutatások jelzik az irányt.³⁹

A pedagógiatörténeti sajtókutatás viszont hiátust mutat a politikai napi- és hetilapok, periodikák feltárása terén, pedig a szaksajtón kívül eső orgánumok feltárása révén árnyaltabbá válhatna a pedagógusi professzióról alkotott kép, és a korszellemet is jobban megismerhetnénk. Údító kivételként tekinthetünk Baska Gabriella tanulmányára: „Néptanítónak lenni nem comicum.” A Borsszem Jankó tanítóképe. Az élclap elemzésekor kitér a 19. század második felében is kritika tárgyává tett nevelési eszközre, a testi fenyíték egyik módozatára, a botbüntetésre.

A kutatás kerete

Egyetértve Szabolcs Éva megállapításával: „a sajtóforrások szisztematikusabb kutatásával mélyebb, árnyaltabb ismereteket, összefüggéseket nyerhetünk”⁴⁰, így az iskolai testi fenyítést a sajtóforrások feldolgozásával exponáljuk. A kutatás exploratív jellegű, hiszen a pedagógiai kutatások és a bulvársajtó kapcsolatának, tartalmi jegyeinek megismerését eddig elkerülték a mainstream pedagógiai kutatások. Korábbi – a tanítóság sajtórepresentációjára vonatkozó – elemzésünk⁴¹ már kísérletet tett a politikai sajtó pedagógiai forrásként való kezelésére. Kutatásunk időkeretének a Horthy-korszakot tekintjük. Mivel kutatásunk forrásanyagát a politikai napisajtó és azon belül a bulvársajtó biztosítja, az időszak további pontosítását a sajtótörvények, a cenzúra alakulása is szükségessé tette. Ezen okok miatt a kutatásba bevont időszak: 1921 decemberétől 1940 augusztusáig tart.

³⁸ NÓBIK A. (2018): A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmásodás a dualizmus korában, vagy szintén NÓBIK A. (2017): Feminizáció és szakmásodás a dualizmus-kori pedagógiai folyóiratok tükrében.

³⁹ BASKA G. (2015). Rituális elemek a Rákosi-korszak pedagógiai sajtójának propaganda szövegeiben. SOMOGYVÁRI L. (2017): Politikai ikonográfia a konszolidálódó Kádár-korszakban: A „nevelők nevelése” a magyar pedagógiai újságokban (1959-1970). DARVAI T. (2017): A Tanító című neveléstudományi periodika elemzése. PÉNZES D. (2016). A hazai pedagógia szaksajtó-kutatás történetéhez: a Pedagógiai Szemle genezise.

⁴⁰ SZABOLCS 2002

⁴¹ FRANK 2018

A források kiválasztásának szempontja a tényleges bulvárlapstátusz, valamint a szövegkorpusz megléte az Arcanum Digitális Tudománytárban. Ezen kritériumoknak *Az Est*, a *8 Órai Ujság*, a *Kis Ujság* és a *Friss Ujság* felelt meg.

Kutatási eredmények

A lapok előszeretettel foglalkoztak a külföldről érkező hírekkel, hiszen Európában nem volt egységes szabályozás az érintett témakörben. 1929-ben egy angol gimnáziumi eset kapott nyilvánosságot, amelyet a *8 Órai Ujság* is átvett: a gimnazista külső iskolai rendezvényről visszatérőben az utcán cigarettára gyújtott. Az iskola igazgatója másnap pálcabüntetésben részesítette a renitens diákot. A városi tanácsos apa feljelentést tett, de a bíróság a pedagógus által alkalmazott testi fenytést elfogadta.⁴²

Visszatérő eleme volt a hírcsokroknek a román helyzet bemutatása: „Embertelen tanítók”⁴³; „Halálra verte egy román tanító a diákjait”⁴⁴ – szóltak a hangzatos címek. Természetesen a vesztes háború után, a kultúrfőlény ideológiai paradigmájának időszakában implicit üzenete is van ezeknek a tartalmaknak.

Ezzel szemben polemizálás zajlott a hazai sajtóban a német-porosz oktatás testi fenytéssel kapcsolatos álláspontjáról: miként juthatott Németország a megengedő álláspontra. Becker porosz oktatásügyi miniszter rendeletének értelmében bizonyos esetekben – főleg, ha a szülő hozzászoktatja a renitens gyermekét a testi fenytékhez – alkalmazható az iskolai testi fenytés.⁴⁵ 1933 februárjában Berlinben ismételtlen engedélyezték az iskolákban a testi fenytéket. Hitlert is megszólaltatták a témában: „Az iskolai vesszőzés a fegyelem legjobb biztosítéka és igen hatásos nevelőeszköz.”⁴⁶ A németországi folyamat megállíthatatlan volt: bizonyos esetekben Szászországban is engedélyezték az iskolai testi fenytést.⁴⁷

1922-ben egy Váci úti elemi iskola diákjának szülei tettek feljelentés, mert a tanító 30 botütést mért a gyermekükre úgy, hogy a huszadik ütés után a gyermek elájult, de a tanító megvárta a feléledést, és folytatta harmincig a botozást. Az ügyész súlyos testi sértésre szerette volna súlyosbítani a büntetést, de a szülők nem kívánták nehezíteni a tanító helyzetét.⁴⁸

A testi fenytés alkalmazásakor visszatérő védekezés az érintett pedagógustól és vezetőjétől is, hogy nevetlen, szinte antiszociális gyermekről van szó. A „Váli-úti polgári iskolában (...) megpofozta és nádpálcával többször ráütött” a gondjaira bízott diákjára a tanár. „Az iskola igazgatója szerint Kocsis György hanyag tanuló, akit mulasztásai miatt vert meg a tanár.”⁴⁹

Hajdúnánás életét egy iskolai testi fenytés sorozat zaklatta fel, a településen működő református gimnázium igazgatója, Váczy József ellen bűnvádi feljelentést

⁴² 8 ÓRAI UJSÁG 1929

⁴³ 8 ÓRAI UJSÁG, 1933 2. p.

⁴⁴ 8 ÓRAI UJSÁG, 1934 7. p.

⁴⁵ AZ EST 1928

⁴⁶ AZ EST 1933, 7. p.

⁴⁷ AZ EST 1933

⁴⁸ 8 ÓRAI UJSÁG 1922

⁴⁹ KIS UJSÁG 1932, 10. p.

tettek. A terjedelmes helyszíni tudósítás címe: „Bevallom, vertem a diákjaimat!”⁵⁰ A riporternek sikerült megszólaltatnia az intézmény vezetőjét, aki elismerte ugyan a pálcázást, de egyben felmentette magát a tett alól, mivel meglátása szerint egy nevelhetetlen fiatalról volt szó. Az iskolavezető a pedagógiai hitvallását is megosztotta az újságíróval: „Az nem elég, ha csak szigorú az ember, de egy ilyen parasztvárosban a szülők és a diákok érdekében testi fenyítést is kell alkalmazni.” Az eset nyilvánosságra kerülése nagyban köszönhető egy tantestületi konfliktusnak. A cikk explicit üzenetén túl (testi fenyítés) felsejlik egy mélyebb konfliktus is a pedagógusprofesszió tagjai között: az igazgató álláshalmozása komoly tantestületi feszültséget generált, mivel az iskola vezetője egyben a Hajdúnánási Takarékpénztár ügyvezető igazgatója is volt. Az ország gazdasági helyzete miatt a közhangulat az álláshalmozók ellen fordult, és egyre többen fogalmazták meg azon igényüket, hogy a tanítók, tanárok esetében is az államnak szabályoznia kellene a kérdést. Az *Est* témaérzékenységén túl az is a publicitás értékét növelhette, hogy Váczy az Egységes Párt hajdúnánási elnöke volt.

A tanító által elkövetett iskolai testi fenyítések szociokulturális hátterét jól szemlélteti a rácalmási eset: a székely származású tanító éveken keresztül ütlegelte tanítványait, de mind a plébános, mint az iskolaigazgató bagatellizálta az elkövetett cselekmények súlyát. A tanító legfőbb pártfogója a település plébánosa volt, aki a felmerült információk ellenére sem tett semmit: „mindössze négyszer vagy ötször jelentették nekem, hogy kíméletlenül veri a gyerekeket”.⁵¹ A település szülői közössége – más választásuk nem lévén – végül a minisztériumban tett feljelentést. A tanító szakmai kompetenciájának megítélés dichotón: a település vezetői szerint jó pedagógus, de néha eljár a keze; a szülői közösség szerint a tanító alkalmatlan a feladatra. Az érintett pedagógus *Az Est* szerkesztőségét helyreigazításra kérte, melyben elismerte a fenyítéseket, de „itt a szülők helytelen és hiányos nevelésével állunk szemben” – mondta.⁵²

Nem egyedi esetről van szó, mert a Tököl-szilágyitelepi tanító-igazgató ellen is több panasz fogalmazódott meg a szülők részéről: járomba fogta a gyerekek fejét, bottal nevelt. A tanfelügyelet megvédte a tanítót arra hivatkozva, eddig semmilyen panasz nem érkezett ellene. A tanfelügyelő bíróság előtt tett tanúvallomásaiban megengedhetőnek tartotta a testi fenyítést.⁵³

A nádpálca használata is visszatérő eleme a híreknek. A szegedi törvényszék ítélte el egy tanítót, aki nádpálcával fenyítette meg növendékét.⁵⁴ A nádpálca fegyelmezési eszközként való továbbélése meglepő, mert már a 19. század utolsó harmadában is igen visszásnak és negatív megítélésűnek tartották alkalmazását, amelyre Baska Gabriella⁵⁵ idézett tanulmánya is kitér a Borsszem Jankó elemzésében.

A *8 Órai Ujság* publicisztikában állt ki az iskolai pálcázás ellen. Az írás aktualitását egy pécsi középiskolai tanár ellen folyó fegyelmi eljárás adta. Az orgánium markánsan megfogalmazott véleménye szerint öröm, „hogy hivatalos helyen a pál-

⁵⁰ AZ EST 1935, 13. p.

⁵¹ AZ EST 1925, 9. p.

⁵² AZ EST 1925, 10. p.

⁵³ 8 ÓRAI UJSÁG 1927

⁵⁴ KIS UJSÁG 1926

⁵⁵ BASKA 2018

cát olyan idejétmúlt intézménynek tekintik, amelynek reaktiválását minden eszközzel megakadályozzák.”⁵⁶

1924–25-ben vita bontakozott ki a testi fenyíték alkalmazásával kapcsolatosan az országban. A lapok is reflektáltak a témára, és igen határozott véleményt fogalmaztak meg. A *Friss Ujság* állásfoglalással felérő publikációt közölt: „közhely, hogy bottal nem lehet jó embereket nevelni, csak lázadó rabszolgákat.”⁵⁷ Egyes társadalmi és praxiscsoportok állhatatosan küzdöttek a botbüntetés iskolai elismerése mellett: „a bot Magyarországon még sem akar eltűnni az iskolából. Amióta a reakció törvénybe iktatta a botbüntetést [bűncselekmények elkövetőivel szemben], vérszemet kaptak a botra, mint nevelő eszközre esküdő tanítók és mozgalmat indítottak, hogy állítsák vissza a bot régi hatalmát az iskolában”.⁵⁸ A fővárosi oktatási szcénában is megjelentek a fenyítéspártiak. Purébl Győző tanácsnok – bár szóban elítélte az agresszív pedagógusokat – gyakran meg is védte őket. A budapesti politikai életben a különböző pártok delegáltjai gyakran a testi fenyítés témakörével tematizálták a diskurzust.

A *Friss Ujság* egy évvel később (1925) – olvasóinak szánt nevelő céllal – újabb cikkben határolódik el a testi fenyíték intézményétől, és teljes értetlenséggel áll a tanügyi bizottság napirendi pontjához, mivel úgy vélik, „tűrhetetlen a testi fenyítékről való elvi vita is”.⁵⁹

A vezércikknek beillő gondolatmenet kitér a társadalmi fragmentáció és a testi fenyíték kapcsolatára: „a gazdag és hatalmas urak gyermekeihez úgy sem merészel bottal közeledni a deressel nevelő tanító. Csak a szegény ember gyermeke lenne kiszolgáltatva a nyomortól elkeseredett és elbetegedett tanítók durvaságának”.⁶⁰ Az *Est* is vezércikkben határolódik el a fővárosi tanügyi bizottság napirendi pontjától és egyértelművé teszi: „A gyermek teste a gyermek lelkének háza. Aki a gyermekhez akár hirtelen föllobbant indulatból, akár megrögzött, pervertált gonoszságból hozzányúl, az hivatott tanító nem lehet.”⁶¹ A lap 1929-ben is vezércikkben foglalkozik a gyermeki adottságokat, a fejlődéslélektani szempontokat figyelmen kívül hagyó testi fenyítéssel, és az azt alkalmazó pedagógusokkal: „a gyermekre is ésszel és érvel akarunk hatni, nem pedig a szemé elé tartott ököllel.”⁶² Nem nehéz észrevenni, hogy a lapok vezető újságírói, szerkesztői – akik a vezércikkeket jegyezték – értelmiségi intellektussal közelítettek az abúzus témájához; és visszaköszön az 1906-ban alakult Magyar Gyermektanulmányi Társaság által képviselt szemlélet.

„Furcsa dolgok az Angoluccai elemiben; Büki Béla tanító megverette az egyik osztályába járó diákot. Elnézést kért, de a cselekmény folytatódott más gyermekkel”⁶³. A pedagógiai kánon változását jól szemlélteti az igazgató reagálása, mikor megtudta, a szülő panaszra kíván menni dr. Purébl Győző fővárosi oktatásügyi tanácsnokhoz: „Az igazgató és a tanító kérni kezdték Ungár Ignácot, álljon el szán-

⁵⁶ 8 ÓRAI UJSÁG 1937, 7. p.

⁵⁷ FRISS UJSÁG 1924, 3. p.

⁵⁸ FRISS UJSÁG 1924, 3. p.

⁵⁹ FRISS UJSÁG 1925, 8. p.

⁶⁰ FRISS UJSÁG 1925, 8. p.

⁶¹ AZ EST 1925, 1. p.

⁶² AZ EST 1929, 1. p.

⁶³ AZ EST 1930, 4. p.

dékától, a jövőben hasonló eset a fiával nem fog megtörténni.” Megtörtént egy másik diákkal: „A tanító a kisfiamat, Löffler Tibort a folyosón társai szeme láttára megpofozta.”⁶⁴

A *8 Órai Ujság*ban is jelent meg iskolai testi fenytésről szóló hír: Nemes Gyula gyermekét a tanító arcul ütötte. Az eset megismétlődött, mire az apa újból levelet írt az igazgatóhoz, és ebben többek között azt írta, hogy „a tanító csak így tud fegyelmet tartani, és a gyermekemet zulukaffer módra nevelik”. Továbbá „tapasztalataim szerint az iskolában az ütlegelést a tanítók testgyakorlatként üzik.”⁶⁵ A szokásnak megfelelően a szülőt a tanárok rágalalmazásért feljelentették. A bíróság kimondta, hogy a dehonesztáló levélben megnevezett tanító nem követett el testi fenytést, ezért rágalalmazásért pénzbüntetésre ítélték a szülőt. Másrészről viszont a tanúvallomásokból kiderült, hogy az iskola pedagógusai közül „egyes tanítók valóban bántalmazták a gyermekeket”.

Az oktatásban megjelenő társadalmi fragmentáció, illetve a szülők részéről megnyilvánuló implicit elvárás jelenik meg *Az Est* egyik terjedelmes cikkében. A reáliskolai tornatanár – nem tagadta a cselekményt – többször megütötte az intézmény tanulóját. Az elismert jogász apa a bírósági meghallgatásán egyértelművé tette, hogy a testi fenytést elkövető pedagógus feljelentése közérdek is egyben: „megszabadítom az ilyen barbár hajlamú embertől azt a társadalmat, mely gyermekeit féltve gondozza és úri magatartásra oktatja”.⁶⁶ A feljelentés társadalmi üzenete: a tornatanár alkalmatlan a „művelt családok gyermekeinek” oktatására. A tudósítás jól mutatja a reáliskolai képzést választó társadalmi réteg urizálás utáni vágyakozását, hiszen a reáliskola és a klasszikus műveltség tartalom átadását vállaló humángimnázium rekrutációja eltérő. A bírósági eljárás során a tanító ugyan elismerte a tettlegességet, de azt a gyermek magatartásával magyarázta: „kénytelen voltam erélyesebb rendszabályokhoz nyúlni, hogy a tanári tekintélyt megvédjem”. Az érvet a bíróság is elfogadta.⁶⁷ Láttuk a neveléstankönyvek üzenetét, mely a tanítók attribútumaként fogalmazták meg: a fegyelem-figyelem-rend elvárásának és fenntartásának szentháromságát.

Az iskolai testi fenytések társadalmi elfogadottságának változását, illetve a bírói szemléletmódok különbözőségét mutatja azon eset, mely a *8 Órai Ujság*ban jelent meg. Már a cikk címe is állásfoglalás: „A pofozás nem tartozhat a tanítás eszközei közé.”⁶⁸ Karancskeszi elemi iskolai tanítója matematikaórán verte meg tanítványát, mert nem tudott válaszolni a kérdéseire. Az ügy jogi érdekessége, hogy a védőügyvéd a tárgyalás során arra hivatkozott, hogy „a tanítót megilleti a házi fegyelmi jog és így a cselekmény nem büntethető”. A bírói érvelés szerint viszont „a kifejlődött joggyakorlat szerint ez a jog egyedül az atyát, a gyámot, esetleg a gazdát, vagy a kenyéradó iparosmestert illeti meg”⁶⁹, a tanítót nem. Súlyosbító körülményként értékelték, hogy rendszeresen bántalmazta tanítványait; végül pénzbüntetésre ítélték a tanítót.

⁶⁴ UO.

⁶⁵ 8 ÓRAI UJSÁG 1930, 4. p.

⁶⁶ AZ EST 1930 3-4. p.

⁶⁷ AZ EST 1930 3. p.

⁶⁸ 8 Órai Ujság 1931

⁶⁹ 8 ÓRAI UJSÁG 1931 5. p.

A pedagógusok részéről a házi fegyelmezési jog rájuk történő átszármaztatása – a legtöbb nyilvánosságra került esetben – előkerült, mint védekezési eszköz. Az 1877. gyámügyi törvény szerint „a kiskorúak a szülők (...) iránt tartozó engedelmességre (...) „házi fegyelem” útján szoríthatók.”⁷⁰ Felmerülhet, hogy ezen fegyelmezési jog mekkora szabadságot, illetve „erőszakot enged meg” a szülőnek, a gyámnak. Erről az 1878. évi Büntetőtörvénykönyv rendelkezett: „házi fegyelem” gyakorlásában elkövetett könnyű testi sértés miatt büntetésnek nem volt helye.”⁷¹ Így a szülőknek igen tág kereteket biztosított a jogszabály, hiszen a nyolc napon belül gyógyuló sebek is igen komoly sérüléseket okozhattak. A szabályozás 1948-ig állt fenn.

A két világháború közötti időszak sem mentes a tanító által elkövetett abúzusoktól. Zalaszentbalázs 1930-ban egy 1486 lelket számláló település volt.⁷² A falu tanítóját hatrendbeli szemérem sértéssel vádolták meg. A meghallgatásra zárt tárgyalás keretében került sor, hogy védjék a diáktanúkat. Végül a három fős bírói tanács bűnösnek találta a tanítót, és háromhónapi fogházra ítélte, melyet három évre felfüggesztettek. A férfitanító ügye felborzolta a település és szinte az egész vármegye életét.⁷³

Még ugyanebben az évben 356 kilométerre Zalaszentbalázstól, Salgótarjánban is óriási méretű felháborodás söpört végig. A leányiskolai igazgatóról derültek ki olyan információk, amelyek alapjaiban rengették meg a belévetett bizalmat: „kényszerítette a diáklányokat, ruhájukat vessék le; hogy csak az a növendék kaphat magaviseletből egyest, akit megvizsgál”.⁷⁴

A leánykák szerint minden egyes esetben az igazgató megfenyegette őket, hogy ne merjenek a történekről odahaza árva szót sem szólni. Az egészoldalas tudósítás részletesen kitér a gimnáziumi igazgató személyére is, aki a botrány kirobbanás után a balassagyarmati tanfelügyelőnél járt kihallgatáson. Védekezése: „amit tett, azért nem kárhoztatható, mert mindent a leányok nevelése szempontjából cselekedett.”⁷⁵

Hasonlóan szomorú eset került nyilvánosságra 1931 decemberében Deszken. A település férfitanítóját négyrendbeli megrontással gyanúsították meg. A csendőrségi nyomozás kezdetén letartóztatásba került a tanító, majd szabadlábra helyezték. Az eset annyira felzaklatta a háromezer fős település életét, hogy az iskolagondnokság azt tanácsolta Zubek István tanítónak, családjával együtt költözzön el a településről.⁷⁶

Tanítónők is alkalmazták a testi fenytést: 1932-ben a budapesti Hernád utcai elemi iskolában pálcázta meg tanítványait a tanítónő. Az érintett gyermek szüleinek azzal védekezett: „Igaz, megütöttem a gyereket, mert figyelmetlen volt, de a gyereknek nagyon vékony nadrágja volt.” Meglepő módon az iskola igazgatójának reakciója nem a kor szakmai paradigmájával egyező volt: „Igazán nagyon furcsa, hogy a szülők, ha megverik a gyereket, rögtön ideszaladnak. Nem olyan nagy dolog!”⁷⁷

1934-ben egy VI. kerületi iskola tanítónőjének testi büntetéssel kapcsolatos módszertanáról kapunk hiteles tájékoztatást egy érintett diákjától: „mikor nem tud-

⁷⁰ HARSÁNYI

⁷¹ UO.

⁷² NÉPESSÉG.COM

⁷³ AZ EST 1931

⁷⁴ AZ EST 1930, 3. p.

⁷⁵ AZ EST 1930, 3. p.

⁷⁶ AZ EST 1931

⁷⁷ AZ EST 1932

tam felelni, a tanító néni adott huszonkét körmöst és két órát kellett térdepelni a dobogón.”⁷⁸ A cikkben megszólaló szülők büntetést kívánnának a tanítónak.

1938-ban *Az Est* egyik újságírója derítette fel az Anasztázia-pusztán történeteket. A publikált cikkekre reagálva a tanítónő – a korszak bevett gyakorlata alapján – rágal-mazásért feljelentette az újságírót.⁷⁹ A bizonyítási eljárás során a tanúk elmondták, a tanítónő „fejbe verte” az egyik gyermeket, a másikkak „a fejét hajánál fogva a padhoz verte”, a harmadikkak „a karján, oldalán olyan véres hurkák voltak, mint a kisujjam” – mondta az érintett szülő a bíróságon.

Összegzés

A Horthy-korszakban megnyilvánuló újságolvasási kedv kielégítése a jelentős lap-kínálat révén megvalósult. A vizsgált bulvárlapok különböző mértékben jelentettek meg iskolai testi fenyítéssel kapcsolatos tartalmakat. Az érintett cikkek jól mutatják, ugyan visszaszorulóban volt az iskolai fenyíték alkalmazása, de a praxisban dolgozók a legvégső esetben éltek vele. Továbbá a tartalmak elemzése alapján megállapítható, a szerkesztőségek egyértelműen ellene voltak.

A tanítói praxis jelentős autoritást feltételez, amely legintenzívebben az egytanító iskolákban érhető tetten, ahol a hatalom leginkább személyes és közvetlen, mely egyben magában rejti a test feletti rendelkezés jogát, lehetőségét is.⁸⁰ Az abúzust elkövető pedagógusok egy része ilyen mikrokörnyezetben dolgozott.

A vizsgált időszakra a néptanítói szaktudás már alapvetően tartalmazta – többek között – a gyermeki jogokkal kapcsolatos ismereteket is.⁸¹ A huszadik század első harmadában a testi fenyíték, az iskolai testi büntetés alkalmazásának megítélése hektikus volt: amennyiben a gyermek magatartása renitens, akkor a bíróság számára enyhítő körülmény volt. Gyakran védekeztek úgy az érintett pedagógusok, a szülői fenyítés jogát átruházták rájuk.

Az alkalmazás háttérében erősen gyanítható a Trianon utáni útkeresés, a társadalmi normák változása, de az is egyértelmű, hogy a pedagógiai praxis művelői között már nem tekinthető általánosnak, támogatottnak.

A fenyíték alkalmazásának okai között sejthetjük – bár egyedisége miatt mindegyik fenyítés eltérő – a tanítók végzettségéből fakadó feszültséget is: az érettségivel nem rendelkező tanítók gyakran szembesültek középiskolai vagy magasabb végzettséggel rendelkező szülők kritikájával, amely egynémely esetben tekintélyromboló is lehetett. Szintén a presztízsprblémák okai közé sorolható, hogy a Horthy-korszak társadalmi szerkezetében a tanítók nem tartoztak a középosztályhoz, társadalmi elismertségük alacsony volt. Ehhez társult még a tanítói szakma feminizálódása is, amely szintén erodálhatta szakmai reputációjukat a kor társadalmi szemlélete miatt.⁸² Az I. világháborút követően kormányzati cselekvéssé vált a tartalékos tisztek tanítói állásba történő helyezése, ezáltal joggal feltételezhetjük, hogy az így tanítói

⁷⁸ AZ EST 1934

⁷⁹ AZ EST 1938

⁸⁰ BORECZKY 1999

⁸¹ BASKA 2011

⁸² KÖVÉR–GYÁNI 2006

praxisba kerülők esetében szaktudásbeli hiányosságok mutatkoztak. Nem utolsó sorban a gazdasági válság miatt a gyakran elmaradozó, ki nem fizetett bérek kikezdték egynémely tanító türelmét. Nem feledkezhetünk meg a pedagógusok munkakörülményeiről sem, hiszen főleg a községi és a tanyai iskolák esetében az igen magas osztálylétszámok szinte megvalósíthatatlan tananyagközvetítést tettek szükségessé.

Bibliográfia

- Arcanum Digitális Tudománytár. Letöltés dátuma: 2019.10.20.
- Baska G.: Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és a 20. század fordulóján. Gondolat, Bp., 2011
- Baska G.: „Néptanítónak lenni nem comicum.” A Borsszem Jankó tanítóképe. In: Fehérvári A. (szerk): A Borsszem Jankótól Bolognáig. Neveléstudományi tanulmányok. 13–32. ELTE PPK – L’Harmattan, Bp., 2018
- Benisch A.: Az analfabétizmus az 1930. évi népszámlálás tükrében. *Néptanítók Lapja*, 1933, 66, 339–343. p.
- Biró L.: A sajtó lélektanához. *Husadik Század*, 1908, 9, 245–259. p.
- Boreczky Á.: Fenyítés az európai és az amerikai iskolákban. *Educatio*, 1999, 4, 771–787. p.
- Buzinkay G.: Politika és ideológiák igájában (1918–1948). In: Kókay – Buzinkay – Murányi: A magyar sajtó története. MUOSZ, Bp., 2001, 173–201. p.
- Buzinkay G.: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Bp., 2016
- Elekes D.: Az időszaki sajtó statisztikája. *Statisztikai Szemle*, 1927, 250–271. p.
- Elekes D.: Magyarország időszaki sajtója 1938-ban. *Statisztikai Szemle*, 1939, 878–889. p.
- Ember K.: A nevelőtanítás módszere. Bp., 1897
- Frank T.: Tanítóság a bulvársajtó tükrében az 1930-as évek hajnalán. *Különleges Bánásmód*, 2018, 4, (3) 39–54. p.
- Gombos N.: Az elemi iskolai tanítóképzés a kiegyezés után - a tantervek tükrében. In: Szabolcs É.: Magyar neveléstörténeti tanulmányok II – Új szempontok, új források. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2002, 60–77. p.
- Harsányi Gy.: Szülői felügyelet, házi fegyelem, testi fenyítés – jogi szemmel. 1976, 124–130. p.
- Hübner G.: A neveléstan kézikönyve. Szent István Társulat, Bp., 1906
- Imre S.: Neveléstan. Studium, Bp., 1928
- Jászi O.: Kulturális elmaradottságunk okairól. *Husadik Század*, 1905, 6, (2) 1–28. p.
- Joó I.: A neveléstan kézikönyve. Hornyánszky, Bp., 1894
- Kelemen E.: Tanító a történelem sodrában. Pécs, 2007, Iskolakultúra-könyvek.
- Kövér Gy. – Gyáni G.: Magyarország társadalomtörténete: A reformkortól a második világháborúig. Osiris, Bp., 2006
- Lipták D.: A családi lapoktól a társasági lapokig. *Budapesti Negyed*, 1997, 5, (16–17) 45–70. p.
- Magyar Statisztikai Évkönyv: XLVII. évf. 181. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1939

- Mann M.: Budapest oktatásügye a két világháború között. In: Mann M.: Budapest oktatásügye 1873–2000. Önkönet, Bp., 2002, 105–152. p.
- Mikonya Gy. (2002a): Az evangélikus pedagógusképzés alakulása a sajtó tükrében. In: Szabolcs É.: Magyar neveléstörténeti tanulmányok I. Új szempontok, új források. Eötvös József, Bp., 2002, 9–26. p.
- Mikonya Gy. (2002b): A pedagógiai kultúra alakulása az evangélikus tantervekben. In: Szabolcs É.: Magyar neveléstörténeti tanulmányok II. – Új szempontok, új források. Eötvös József, Bp., 2002, 9–28. p.
- Motkó G.: Szenzációhajhászás és demokrácia. Egy prágai újság ankétja. A sajtó, 1939, 4, (6) 292–297. p.
- Németh A.: A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete: nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, egyetemi tudományá válás, középiskolai tanárképzés. Osiris, Bp., 2014
- Nepesség.com. Zalaszentbalázs népességének alakulása. 1930 www.nepesseg.com/zala/zalaszentbalazs. Letöltés dátuma: 2019.10.25.
- Pálinkás B.: Elemi népiskolai tanítástan. Nagybánya, 1907
- Pukánszky B.: A 19. századi magyar pedagógiai kézikönyvek gyermekképeének belső ellentmondásai. *Pedagógia történeti Szemle*, 2015, 1, 2. 12–20. p.
- Pukánszky B.: A testi fenyíték témája a 19. századi magyar neveléstankönyvekben. *Századvég*, 2002, 23. 121–131. p.
- Romsics I.: Magyarország története a XX. században. Osiris, Bp., 2010
- Sáfrány L.: Neveléstan. A lelki élet ismertetése tekintettel a nevelés feladataira. Debrecen, 1906
- Sipos B.: Sajtó, sajtópolitika és nyilvánosság a Horthy-korszakban. *Korunk*, 2012, 23, (11) 76–81. p.
- Szabó A.: A trianoni Magyarország „kultúrgeográfiai térképe. *Földrajzi Értesítő*, 2008, LVII, (3–4) 435–449. p.
- Szabolcs É.: A gyermektanulmányi és reformpedagógiai szemléletmód megjelenése a magyar pedagógiai sajtóban 1890–1906. In: Szabolcs É.: Magyar neveléstörténeti tanulmányok I. Új szempontok, új források. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2002, 40–54. p.
- Thirring L.: Az analfabetizmus területi képe. *Statistikai Szemle*, 1934, 565–582. p.
- Ujváry G.: Pozitív válaszok Trianonra. Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint kulturális politikája. *Korunk*, 2012, 23, (11) 66–75. p.
- Weszely Ö.: Népiskolai neveléstan. Lampel, Bp., 1910

Újságcikkek

- 8 Órai Ujság (1922). A botozó tanító. 8. évf. 163. sz. 6. p.
- 8 Órai Ujság (1927). A szilágyitelepi kultúrháború a bíróság előtt. 13. évf. 260. sz. 5. p.
- 8 Órai Ujság (1929). Az angol iskolákban szabad a testi fenyítéket alkalmazni. 15. évf. 10. sz. 3. p.
- 8 Órai Ujság (1930). A Tábla súlyos megállapításai egy elemi iskoláról. 16. évf. 255. sz. 4. p.

- 8 Órai Ujság (1931). A pofozás nem tartozhat a tanítás eszközei közé. 17. évf. 10. sz. 5. p.
- 8 Órai Ujság (1931). Mi történt a kistarcsai elemi iskolában? 17. évf. 53. sz. 5. p.
- 8 Órai Ujság (1933). Embertelen tanítók. 19. évf. 53. sz. 2. p.
- 8 Órai Ujság (1934). Halára verte egy román tanító a diákjait. 20. évf. 61. sz. 7. p.
- 8 Órai Ujság (1937). Pálca az iskolában. 23. évf. 159. sz. 7. p.
- Az Est, (1925a). A menekült tanító akácbottal oktat. 16. évf. 68. sz. 9. p.
- Az Est, (1925b). A menekült tanító akácbottal oktat. 16. évf. 74. sz. 10. p.
- Az Est, (1925c). Kissé szégyeljük. 16. évf. 247. sz. 1. p.
- Az Est (1928). Mikor tilos a testi büntetés a porosz iskolákban? 19. évf. 149. sz. 9. p.
- Az Est (1929). A pálca. 20. évf. 244. sz. 1. p.
- Az Est (1930). A salgótarjáni szülők súlyos vádjai Prohászka polgári leányiskolai igazgató ellen. 21. évf. 46. sz. 3. p.
- Az Est (1930). Furcsa dolgok az angoluccai elemiben. 21. évf. 73. sz. 4. p.
- Az Est, (1930). A felpofozott diák apja bíróság elé állította a bántalmazó tornatanárt 21. évf. 244. sz. 3–4. p.
- Az Est, (1931). A zalaszentbalázi tanító bűnügye. 22. évf. 57. sz. 13. p.
- Az Est (1931). Csúnya események a deszki iskolában. 22. évf. 296. sz. 2. p.
- Az Est (1932). Kékre-zöldre vert egy hétéves gyereket a Hernád uccai elemi egyik tanítónője. 23. évf. 243. sz. 3. p.
- Az Est (1933). Testi fenyíték a német iskolákban. 24. évf., 32. sz. 7. p.
- Az Est (1933). Ismét szabad verni az iskolás gyermekeket Szászországban. 24. évf. 61. sz. 2. p.
- Az Est (1934). Magduska 22 körmöst kapott és színésznő akar lenni. 25. évf. 135. sz. 4. p.
- Az Est (1935). Bevallom, vertem a diákjaimat. 26. évf., 128. sz. 13. p.
- Az Est (1938). Verte a tanítónéni a gyerekeket Anasztázia-pusztán? 29. évf., 223. sz. 11. p.
- Friss Ujság (1924). A bot az iskolában. 29. évf. 258. sz. 3. p.
- Friss Ujság (1925). A bot az iskolában. 30. évf. 247. sz. 8. p.
- Kis Ujság (1926). Tilos a nádpálca. 39. évf. 37. sz. 4. p.
- Kis Ujság (1932). Följelentette a detektív a botozó tanárt. 45. évf. 245. sz. 10. p.